

Wprowadzenie

Uniwersytet to jedna z wielu instytucji społecznych. Jest więc logicznie uwikłany w różnorodne konteksty oraz układy społeczno-polityczne, kulturowe i ekonomiczne. Pełni także ważne z perspektywy całego społeczeństwa funkcje. Jedną z najważniejszych jest przekazywanie wiedzy, umiejętności, systemu wartości, a także kształtowanie postaw studentów, którzy następnie – już jako absolwenci o uformowanej osobowości i profilu zawodowym – będą przyczyniali się do rozwoju społecznego. Uniwersytet pełni więc funkcję socjalizacyjną. Drugą niezwykle istotną, w kontekście głównej idei mojej pracy, jest jego funkcja selekcyjno-stratyfikacyjna, której istotę i punkt kulminacyjny stanowi dostarczanie edukacyjnych kredencjałów – dyplomów akademickich. W przeszłości liczba studiujących w instytucjach edukacji wyższej była niewielka, jednak wraz z upowszechnieniem tego poziomu kształcenia, również poprzez likwidację formalnych barier dostępu (na przykład w konsekwencji emancypacji kobiet) współcześnie liczba ludzi posiadających tytuł licencjata oraz magistra wzrasta z każdym rokiem, co stanowi również w pewnym stopniu odpowiedź na potrzeby narodowych i globalnych rynków pracy.

Odwołując się do przeszłości, można stwierdzić, iż dyplomy ukończenia uniwersytetu dawały niemalże jednoznaczną gwarancję odniesienia sukcesu społeczno-zawodowego, a absolwenci instytucji najbardziej prestiżowych (takich na przykład, jak Oksford, Harvard czy Heidelberg) niemal automatycznie stawali się częścią elity (podobnie rzecz się miała, jak wykazuje to w swojej książce Agnieszka Gromkowska-Melosik, z dyplomami elitarnych szkół średnich)¹. W ostatnim jednak okresie obserwuje się w znacznej liczbie państw zjawisko nasycenia lub nawet przesycenia rynku pracy absolwentami szkół wyższych, a społeczeństwa – dyplomami akademickimi nawet najlepszych uniwersytetów. Można więc powiedzieć, że w przypadku wielu społeczeństw dyplom ukończenia uczelni wyższej nie ma już tak wielkiego biograficznego i zawodowego znaczenia oraz wartości, jak to miało miejsce jeszcze w nieodległej przeszłości.

Podkreślić należy pewien „paradoks demokratyzacji” dostępu do edukacji wyższej, który odnosi się do zjawiska nazywanego w literaturze inflacją dyplomu

¹ A. Gromkowska-Melosik, *Elitarne szkolnictwo średnie. Między reprodukcją społeczno-kulturową a ruchliwością konkurencyjną*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2015, s. 23.

akademickiego, co jest związane ze spadkiem jego wartości na rynku pracy. W warunkach inflacji dyplomu uzyskanie kredencjału szkoły wyższej nie gwarantuje już młodym ludziom osiągnięcia wysokiej pozycji społeczno-zawodowej. Wynika to z przeedukowania społeczeństwa, które wyraża się w nadwyżce absolwentów szkół wyższych w stosunku do potrzeb rynku pracy i pracodawców². I temu właśnie niezwykle interesującemu mnie problemowi poświęcona została moja książka.

W publikacji podjęłam próbę przeanalizowania, a także zinterpretowania zjawiska inflacji dyplomu akademickiego i przeedukowania społeczeństwa – zarówno w kontekście teoretycznym, jak i w odniesieniu do rzeczywistości społecznej. W tym drugim przypadku dokonałam rekonstrukcji tytułowego problemu tak, jak przejawia się on w Polsce oraz w Stanach Zjednoczonych – na podstawie literatury przedmiotu. Przeprowadziłam również własne badania empiryczne (jakościowe) odnoszące się do postrzegania inflacji dyplomu akademickiego i przeedukowania społeczeństwa przez absolwentów tych kierunków studiów w Polsce, w stosunku do których moje analizy potwierdzają tezę o zasadniczej nierównowadze między ich liczbą a potrzebami rynku pracy. Moja książka ma więc charakter teoretyczno-empiryczny, przy zachowaniu odpowiednich proporcji pomiędzy dwiema jej częściami traktowanymi przeze mnie jako komplementarne.

Na część teoretyczną składają się trzy rozdziały. W rozdziale otwierającym pracę omówiono dostęp do instytucji edukacji wyższej w perspektywie teoretycznej. Opisano w nim takie teorie, jak: teoria funkcjonalizmu strukturalnego oraz merytokracji, kredencjalizmu, jak również teoria reprodukcji kulturowej Pierre'a Bourdieu oraz reprodukcji ekonomicznej Samuela Bowlesa i Herberta Gintisa. Wyjaśniona została również istota zjawiska inflacji dyplomu akademickiego oraz przeedukowania społeczeństwa, a także ich konsekwencje. Ponadto w rozdziale tym odwołano się do koncepcji „efektu odwrócenia”, odnosząc ją do tytułowego problemu pracy.

Rozdział drugi poświęcony jest tym przemianom w dostępie do szkolnictwa wyższego na przestrzeni wieków, które skutkowały przejściem z elitarnego modelu kształcenia do egalitaryzacji szkolnictwa wyższego. Przedstawione w nim zostało również zjawisko inflacji dyplomu akademickiego i przeedukowania społeczeństwa na przykładzie Polski oraz Stanów Zjednoczonych.

Rozdział trzeci dotyczy kwestii uzyskiwania sukcesu zawodowego w warunkach inflacji dyplomu akademickiego. Omówiono rolę pochodzenia społecznego i koncepcję parentokracji – w odniesieniu do interesującego mnie problemu wykorzystania posiadanego dyplomu na rynku pracy. Opisana została także teoria maksymalnie utrzymywanej nierówności, jak również przedstawiono rolę presti-

² Z. Melosik, *Uniwersytet i społeczeństwo. Dyskursy wolności, wiedzy i władzy*, Oficyna Wydawnicza „Implus”, Kraków 2009, s. 135-136.

żu zarówno uniwersytetu, jak i szkoły średniej jako czynnika mającego wpływ na losy zawodowe absolwentów w kontekście inflacji dyplomu akademickiego oraz przededukowania społeczeństwa. Ponadto zrekonstruowana została, w odwołaniu do dominującej obecnie ideologii neoliberalizmu, rola czynników społeczno-osobowościowych oraz kompetencyjnych w osiąganiu sukcesu na współczesnym rynku pracy.

W drugiej części książki przedstawiono wyniki badań własnych. Na wstępie omówiono specyfikę oraz istotę zawodu menedżera, jak również zawodu prawnika. Przedstawione zostały także metodologiczne podstawy badań własnych. Uczestnikami pierwszej ich części byli absolwenci zarządzania (metoda indywidualnego wywiadu pogłębionego częściowo ustrukturyzowanego), z kolei w części drugiej dokonano analizy tematycznej blogów prowadzonych przez absolwentów prawa.

W ostatnim rozdziale, który jest podsumowaniem rozważań zawartych w mojej książce, wskazano, iż zjawisko inflacji dyplomu akademickiego stanowi oczywiste wyzwanie społeczne i edukacyjne dla współczesnego społeczeństwa. Opisano również cztery możliwe sfery działania w tym zakresie.

Moja książka to studium z zakresu socjologii edukacji, jako że tytułowy problem dotyczy relacji między edukacją/wykształceniem a strukturą społeczną/pozycją społeczno-zawodową jednostek³. To właśnie stanowi przedmiot tej subdyscypliny nauk pedagogicznych, jaką jest socjologia edukacji, o czym Mirosław J. Szymański pisze w następujący sposób: „przedmiotem socjologii edukacji są zjawiska, procesy i działania edukacyjne w ich rodowodzie, wymiarze i kontekście społecznym, uwarunkowania społeczne kształcenia i wychowania, instytucje pełniące w danym społeczeństwie funkcje edukacyjne oraz osoby, które inicjują i prowadzą działania edukacyjne lub z nich korzystają”⁴; dodaje on także, że socjalizacyjna i stratyfikacyjna funkcja edukacji stanowiące przedmiot zainteresowań socjologii edukacji odgrywają coraz większą rolę w społeczeństwach współczesnych⁵. Istotą pierwszej z nich jest przygotowywanie jednostek do społecznego funkcjonowania, natomiast druga dotyczy tworzenia struktury społecznej oraz umieszczania jednostek na drabinie społecznej poprzez zjawiska oraz procesy, które prowadzą do uzyskiwania akademickich kredencjałów. Socjalizacyjna i stratyfikacyjna funkcja szkolnictwa wyższego w sposób bezpośredni odnoszą się do tytułowego problemu mojej pracy – do zjawiska inflacji dyplomu akademickiego.

³ Por. m.in. N. Bulle, *Sociology and Education: Issues in Sociology of Education*, Peter Lang AG, 2008.

⁴ M. J. Szymański, *Socjologia edukacji. Zarys problematyki*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2013, s. 22.

⁵ Ibidem, s. 32.

Za Mirosławem Szymańskim wskazać należy także, iż w centrum zainteresowań socjologów edukacji znajduje się przede wszystkim geneza, istota uwarunkowań społecznych kształcenia i wychowania, polityki oświatowej oraz konsekwencje uzyskiwanych „rezultatów edukacyjnych”, w tym również tych, które związane są z sytuowaniem absolwentów w strukturze społecznej⁶. Bez wątpienia zjawisko inflacji dyplomu akademickiego oraz związane z nim przededukowanie społeczeństwa wpisują się w wymienione wyżej konteksty społeczno-edukacyjnej rzeczywistości podejmowane przez socjologów edukacji.

W nawiązaniu do tytułowego problemu należy również podkreślić, iż przedmiotem zainteresowania i przedsięwzięć badawczych socjologii edukacji są ważne, związane z edukacją zjawiska, fakty oraz procesy społeczne zachodzące zarówno w wymiarze makrospołecznym, jak i mikro- oraz mezoskali⁷. Z całą pewnością spadek wartości dyplomu akademickiego oraz „nadwyżka” absolwentów szkół wyższych na rynku pracy związane są z procesami w skali makro (całego społeczeństwa, a nawet w wymiarze globalnym), jak również mikro (tożsamości i biografii poszczególnych jednostek).

Wybór głównego problemu badawczego mojej książki związany z inflacją dyplomu akademickiego i przededukowaniem społeczeństwa absolutnie nie był przypadkowy. Książka ta stanowi logiczną konsekwencję moich zainteresowań badawczych dotyczących problemów relacji pomiędzy systemem edukacji a rynkiem pracy. Powstała na podstawie pracy doktorskiej o tym samym tytule, która została napisana na Wydziale Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (stanowi jej nieznacznie zmienioną wersję).

W kontekście całokształtu moich zainteresowań naukowych ważna jest dla mnie odpowiedź na następujące pytania: jaką rolę pełni dyplom akademicki w społeczno-zawodowej biografii człowieka (także i w warunkach jego inflacji i przededukowania społeczeństwa)? dlaczego jedni ludzie wykorzystują skutecznie dyplom akademicki do osiągnięcia sukcesu społeczno-zawodowego, a inni podejmują pracę znacznie poniżej swojego poziomu wykształcenia? jakie są relacje pomiędzy pochodzeniem społecznym absolwentów, ukończoną przez nich szkołą średnią i wyższą a ich przyszłą karierą zawodową? jakie są relacje między strukturą zawodową absolwentów placówek edukacji wyższej a potrzebami rynku pracy w tym zakresie? Są to zagadnienia naukowo i poznawczo fascynujące. Istnieje jednak jeszcze drugi motyw zainteresowania tą problematyką. Otóż dokonana przeze mnie szczegółowa analiza stanu badań oraz literatury dotycząca inflacji dyplomu akademickiego i przededukowania społeczeństwa w języku polskim pozwala na

⁶ Por. ibidem, s. 27.

⁷ Ibidem.

stwierdzenie, iż temat ten nie jest w sposób wielowymiarowy rozpoznany. Został on poruszony na przykład przez Zbyszko Melosika w jego książce *Uniwersytet i społeczeństwo. Dyskursy wolności, wiedzy i władzy* (Kraków 2009) oraz w artykułach Anny Kiersztyn: *Racjonalne inwestycje czy złudne nadzieje: nadwyżka wykształcenia na polskim rynku pracy* (2011); *Stuck in a Mismatch? The Persistence of Overeducation During Twenty Years of the Post-Communist Transition in Poland* (2013).

Z kolei naukowcy krajów zachodnich opublikowali szereg tekstów dotyczących teoretycznych oraz praktycznych kontekstów tego problemu. W przypadku teorii warto tutaj przywołać klasyczną książkę R. Collinsa, *The Credential Society. An Historical Sociology of Education and Stratification* (New York 1979), a także następujące przykładowe publikacje: S. McGuinness, *Overeducation in the Labour Market* (2006), K. Ueno, A. Krause, *Overeducation, Perceived Career Progress, and Work Satisfaction in Young Adulthood* (2018), K. W. Thompson, T. H. Shea, D. M. Sikora, P. L. Perrewé, G. R. Ferris, *Rethinking Underemployment and Overqualification in Organizations: The Not So Ugly Truth* (2013), V. Burriss, *The Social and Political Consequences of Overeducation* (1983), F. E. Caroleo, F. Pastore, *Overeducation at a Glance: Determinants and Wage Effects of the Educational Mismatch, Looking at the AlmaLaurea Data* (2013), C. Rampell, *The College Degree has Become the New High School Degree* (2013). Natomiast w kontekście praktycznym należy przytoczyć następujące prace: R.B. Freeman, *The Overeducated American* (New York 1976), Y. Tsai, *Returns to Overeducation: A Longitudinal Analysis of the U.S. Labour Market* (2010), Li I., M. Malvin, R. D. Simonson, *Overeducation and Employment Mismatch: Wage Penalties for College Degrees in Business* (2015), A. P. Marque, *Unequal Itineraries for Graduates: A Typology of Entrance into Labour Market* (2015), B. Clark, C. Joubert, A. Maurel *The Career Prospects of Overeducated Americans* (2017), A. M. Dockery, P. W. Miller, *Over-education, Under-education and Credentialism in the Australian Labour Market* (2013). Jednak główny nurt rozważań w ramach współczesnej socjologii edukacji, zarówno w kontekście teoretycznym, jak i badawczym, skupiony jest na zjawiskach związanych z ruchliwością społeczną, reprodukcją kulturową oraz ekonomiczną czy różnymi aspektami socjalizacji, a zjawisko inflacji dyplomu akademickiego znajduje się na marginesie socjologicznych rozważań. Jestem przekonana, że należy poddać je naukowej eksploracji i mam nadzieję, że moja książka stanowi pewien przyczynek w tym zakresie.

Dodam, że w szerszym kontekście moja książka wpisuje się w dyskusję i rozważania dotyczące relacji między edukacją a nierównościami społecznymi. Literatura zagraniczna jest w tym zakresie bardzo bogata, natomiast w tym miejscu przywołałam jedynie wybrane książki w języku polskim: T. Gmerek (red.) *Edukacja i stratyfikacja społeczna* (Poznań 2003), T. Gmerek, *Edukacja i nierówności spo-*

łeczne: studium porównawcze na przykładzie Anglii, Hiszpanii i Rosji (Kraków 2011), M. J. Szymański (red.), *Edukacja i nierówność: trajektorie sukcesu i marginalizacji* (Poznań 2014), M. J. Szymański, *Edukacyjne problemy współczesności* (Kraków; Warszawa 2014), R. Dolata, *Szkoła – segregacje – nierówności* (Warszawa 2008), A. Gromkowska-Melosik, *Elitarne szkolnictwo średnie. Między reprodukcją społeczno-kulturową a ruchliwością konkurencyjną* (Poznań 2015), A. Gromkowska-Melosik, *Edukacja i (nie)równość społeczna kobiet. Studium dynamiki dostępu* (Kraków 2011), G. Cęcelek, *Nierówności ekonomiczne a szanse edukacyjne i bezpieczeństwo społeczne dzieci i młodzieży* (Warszawa 2020), K. Błańska, S. Pasikowski, G. Piekarski, J. Ratkowska-Pasikowska (red.), *Nierówności społeczne. W trosce o otwarcie horyzontów edukacji* (Gdynia 2015).

Moją pracę bez wątpienia można także usytuować na tle debaty dotyczącej relacji pomiędzy edukacją a rynkiem pracy oraz karierą, której reprezentatywnymi przykładami są: A. Cybal-Michalska, *Młodzież akademicka a kariera zawodowa* (Kraków 2012), A. Cybal-Michalska, *Kariera jako „własność” jednostki – rozważania teoretyczne nad definicyjnym credo* (2012), E. Solarczyk-Ambrozik, *Kształcenie ustawiczne w perspektywie globalnej i lokalnej: między wymogami rynku a indywidualnymi strategiami edukacyjnymi* (Poznań 2004), J. Jezior, *Wyższe wykształcenie a rynek pracy: studium metodologiczno-empiryczne* (Lublin 2017), N. G. Piłkuła, K. Jagielska, K. Białożył (red.) *Rynek pracy, kariera zawodowa. Wyzwania dla edukacji* (Katowice 2016), E. Sulima (red.), *Rynek pracy a edukacja* (Białystok 2008).

Moja książka wpisuje się również w dyskusję dotyczącą przemian współczesnego uniwersytetu, której reprezentatywnymi przykładami są następujące publikacje: Z. Melosik, *Uniwersytet i społeczeństwo. Dyskursy wolności, wiedzy i władzy* (Kraków 2009), Z. Melosik, *Pasja i tożsamość naukowca. O władzy i wolności umysłu* (Poznań 2019), R. Nowakowska-Siuta, *Romantyczny i pragmatyczny. Idea niemieckiego uniwersytetu neohumanistycznego i jej społeczne implikacje* (Warszawa 2018), R. Nowakowska-Siuta, *Odpowiedzialność uniwersytetu za budowanie zaufania społecznego w świecie niepewności i rozproszenia aksjologicznego* (Warszawa 2019), J. Górniewicz, *O dostojności Akademii – nieustannie i stanowczo* (Olsztyn 2019), M. Czerepaniak-Walczak (red.), *Fabryki dyplomów czy universitas? O nadwiślańskiej wersji przemian w edukacji akademickiej* (Kraków 2013).

Niniejszą pracę można także umieścić w szerszym kontekście społeczno-politycznym, o którym pisze Bogusław Śliwerski w swoich książkach: *Diagnoza uspołecznienia publicznego szkolnictwa III RP w gorsecie centralizmu* (Kraków 2013), *Turystyka habilitacyjna Polaków na Słowację w latach 2005-2016. Studium krytyczne* (Łódź 2018), *Edukacja (w) polityce. Polityka (w) edukacji. Inspiracje do badań polityki oświatowej* (Kraków 2015).

Mogę więc stwierdzić, że problematyka książki wpisuje się w polską i międzynarodową dyskusję na temat relacji między funkcjami uniwersytetu a rynkiem pracy oraz strukturą społeczną, oczywiście w kontekście tego najbardziej mnie interesującego, tytułowego problemu, jakim jest inflacja dyplomu akademickiego i przeedukowanie społeczeństwa.

W znaczeniu najogólniejszym moja praca mieści się w paradygmacie społecznego konstrukttywizmu⁸. Zgodnie z nim nie zakładam istnienia absolutnej prawdy i wiedzy⁹. Myślę również, że życie społeczne, biografia i tożsamość ludzi nie mają nigdy charakteru esencjalnego, lecz stanowią wypadkową różnorodnych mechanizmów i tendencji rozwojowych, są więc konstruktami społecznymi.

Konstrukttywizm społeczny wywodzi się z socjologii wiedzy, która stanowi dyscyplinę naukową zajmującą się analizą społecznego tworzenia rzeczywistości¹⁰. Stanowisko konstruktivistyczne głosi, że zarówno rzeczywistość, jak i wiedza nie charakteryzują się wartościami obiektywnymi i bezwarunkowymi. Jest ono przeciwstawne do założeń obiektywizmu, według którego istnieje realny świat o strukturalnej budowie, dzięki czemu może być on podmiotowo odwzorowywany w procesie myślenia¹¹.

Najogólniej więc rzecz ujmując, zwolennicy konstrukttywizmu przeczą tradycyjnemu przekonaniu o możliwości uzyskania obiektywnej prawdy oraz wiedzy dotyczącej realnego świata. Tym samym zakwestionowaniu ulega obiektywistyczne (realistyczne) przesądzenie epistemologiczne. Badacze opowiadający się za konstruktivistycznym modelem poznania twierdzą, iż wiedza polega na konstruowaniu (tworzeniu) „prawdy” o rzeczywistości, a konkretniej – pewnego jej wariantu, a nie na odkrywaniu owej „prawdy”. Przy czym zakłada się, że wariantów tejże „prawdy” może być bardzo wiele. Pogląd ten wynika z przekonania konstruktivistów dotyczącego tego, iż świat będący przedmiotem poznania nie istnieje w sposób obiektywny, a więc pozakulturowo¹². Halina Zboroń wyjaśnia to następująco: „jeśli zatem wszystko to, co staje się przedmiotem naszych zainteresowań poznawczych, jest rozpoznawane dzięki określonym »filtrom« kulturowym i poprzez nie, to należy przyjąć, że

⁸ W odniesieniu do esencjonalizmu i konstrukttywizmu por. np. A. Gromkowska-Melosik, *Edukacja i nierówność społeczna kobiet. Studium dynamiki dostępu*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011; T. Andrews, *What is Constructivism?*, „The Grounded Theory Review” 2012, 11(1); P. L. Berger, T. Luckmann, *Społeczne tworzenie rzeczywistości. Traktat z socjologii wiedzy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.

⁹ Na temat społecznej konstrukcji prawdy i wiedzy w ujęciu poststrukturalizmu M. Foucaulta por. Z. Melosik, *Postmodernistyczne kontrowersje wokół edukacji*, EDYTOR, Toruń-Poznań 1995.

¹⁰ P. L. Berger, T. Luckmann, *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, op. cit., s. 7-8.

¹¹ Ł. Leczykiewicz, *Ernsta Gellnera obrona wizji świata oświeceniowego*, [w:] A. Pałubicka, A. Kowalski (red.) *Konstrukttywizm w humanistyce*, Oficyna Wydawnicza Epigram, Bydgoszcz 2003, s. 67.

¹² H. Zboroń, *Konstrukttywizm społeczny – nowe teoretyczne podejście w badaniach nad gospodarką*, „Prakseologia” 2009, nr 149, s. 68-69.

prawda jako taka – obiektywna, rozpoznawana naukowo – nie istnieje¹³. Również Grzegorz A. Dominiak podkreśla, iż „konstruktywizm (...), który ociera się w swych konstrukcjach o dowolność epistemologiczną i ontologiczną, nie zaprzecza swej metafizyczności, a nawet tym bardziej ją utwierdza w postaci samo upewniającej się subiektywności, która dla siebie jest najbardziej obowiązującą miarą¹⁴. Wynika z tego, że fragment rzeczywistości, który analizujemy i interpretujemy nie posiada jednego absolutnego „obrazu”, lecz zawsze jest on społecznym konstruktem, któremu nadawane są znaczenia (teoretycznie o nieograniczonej liczbie)¹⁵.

Stwierdzić zatem należy, że społeczeństwo, które stanowi część realnego świata, można postrzegać jako rzeczywistość subiektywną, a jak wskazują P. L. Berger oraz T. Luckmann, jednostka została biologicznie predestynowana do tworzenia świata i zamieszkiwania go z innymi ludźmi¹⁶, którzy konstruują prawdę o nim, nadając mu indywidualne znaczenia. Przywołani autorzy zauważają, iż „człowiek wytwarza rzeczywistość, a w ten sposób wytwarza i samego siebie¹⁷, i to znajduje się właśnie u podstaw paradygmatu społecznego konstruktywizmu stanowiącego ramy teoretyczne mojej pracy.

W przypadku głównego problemu książki, jakim jest inflacja dyplomu akademickiego i zjawisko przeedukowania społeczeństwa, konstruktywizm stanowi, według mnie, paradygmat najbardziej adekwatny. To samo odnosi się do pojęcia i instytucji uniwersytetu. Mówiąc o uniwersytecie, nie mam na myśli, by odwołać się do rozważań Zbyszko Melosika, jakiejś jego wersji esencjalnej czy ostatecznej lub uniwersalnej, jestem świadoma, iż myślenie o nim, jego struktura i funkcjonowanie są konstruowane zawsze w określonym miejscu i czasie, stanowią wypadkową czynników społeczno-kulturowych oraz ekonomicznych, a także są przestrzenią walki o władzę¹⁸.

W tym miejscu pragnę podziękować promotorowi Profesorowi dr. hab. Zbyszko Melosikowi za inspirację i konsultacje, które przyczyniły się do powstania mojej dysertacji doktorskiej. Podziękowania składam również recenzentom doktoratu i niniejszej książki – Profesorowi dr. hab. Mirosławowi Sobeckiemu oraz Doktorowi hab. prof. UWr Rafałowi Włodarczykowi za włożony trud w przygotowanie recenzji, pozytywne ocenę mojej pracy, a także za wszystkie konstruktywne uwagi.

¹³ Ibidem, s. 69.

¹⁴ G. A. Dominiak, *Metafizyczność konstruktywizmu*, [w:] A. Pałubicka, A. Kowalski (red.), *Konstruktywizm w humanistyce*, op. cit., s. 66.

¹⁵ A. Gromkowska-Melosik, *Kobiecość w kulturze globalnej. Rekonstrukcje i reprezentacje*, Poznań 2002, s. 15-16.

¹⁶ P. L. Berger, T. Luckmann, *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, op. cit., s. 265.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Por. Z. Melosik, *Pasja i tożsamość naukowca. O władzy i wolności umysłu*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019.